

Громадська думка щодо торгівлі людьми: кримінологічний погляд на проблему

Б.ГОЛОВКІН

*кандидат юридичних наук,
заступник декана факультету
юстиції НЮАУ ім.Ярослава Мудрого,*

В.БАТИРГАРСЬВА

*кандидат юридичних наук,
вчений секретар Інституту
вивчення проблем злочинності АПРН України*

Торговля людьми, особливо жінками, для використання їх переважно в секс-бізнесі стала гостро актуальною проблемою для всієї світової спільноти, у тому числі і для сучасної України. Як мінімум у 60 країнах світу практикується торгівля людьми[1, 65]. Цей вид злочинного промислу став одним із провідних і найбільш прибуткових у протиправній діяльності транснаціональних злочинних організацій. За даними експертів ООН, у світовому рейтингу надходного кримінального бізнесу торгівля жінками з метою використання в підпільній секс-індустрії зайняла третє місце після торгівлі зброєю та наркотиками і оцінюється в межах 7—12 млрд. доларів на рік[2, 185]. Пояснення цьому слід шукати у відносній безпечності такого бізнесу порівняно із торгівлею зброєю чи наркотиками, оскільки малообізнаність мігрантів у дійсних намірах своїх роботодавців полегшує процес вербування секс-рабінь, а розгалужена система посередників, заплутані маршрути прямування до країни призначення, нелегальний статус, мовний бар'єр, відібрання документів, продаж у бордель перетворюють потерпілих у безправних жертв у чужій країні, що дуже ускладнює викриття підпільної секс-індустрії. Навіть повертаючись додому, вони не поспішають звертатися до правоохоронних органів здебільшого через небажання оприлюднювати факт зайняття проституцією. Доходність даного бізнесу слід оцінювати виходячи з його масштабів і властивості «живого товару» на відміну від іншого неодноразово використовуватися і перепродаватися.

Як показали дослідження Міжнародної організації з міграції, нині в Україні від 800 тис. до 1 млн. 400 тис. молодих жінок можуть пост-

раждати від торгівлі людьми[3, 124—125]. За раніше проведеними дослідженнями виявилось, що 80% опитаних повнолітніх жінок висловили бажання працювати за кордоном[4, 11]. Не менш небезпечна ситуація виявилася і під час опитування учениць випускних класів м. Харкова. Так, 74% респонденток прагнуть отримати роботу за кордоном. З них — 47% згодні на обслуговуючу працю; 28,5% прагнуть знайти себе у шоу-бізнесі; 32% мріють присвятити себе модельному бізнесу[5, 91].

Варто замислитися над питанням, що спонукає молодих дівчат і жінок усілякими правдами і неправдами працевлаштуватися в іншій, нехай навіть і не дуже багатій країні? Загальновідомо, що кризові процеси трансформаційного характеру найболючіше позначаються на становищі жінок і дітей, які стають найменш соціально захищеними верствами населення. Так, в Україні жінки становлять понад 60% від офіційно зареєстрованих безробітних. Жіноча частина населення значно частіше потерпає від різних форм насильства, дискримінації, чому значною мірою сприяють стереотипи суспільної свідомості щодо другорядної ролі жінки в процесах соціального управління.

Соціально-економічні реалії сьогодення переконують, що більшість українок не мають належних умов для самореалізації, а нерідко і для задоволення елементарних життєвих потреб. Водночас у них зростає занепокоєння за добробут власної родини, за своє майбутнє і долю власних дітей, що активізує ініціативу пошуку змін на краще. І тут спрацьовує позитивний образ заможного красивого закордонного життя, сформований зусиллями мас-медіа і окремим вдалим досвідом знайомих співвітчизників. Окрилені перспективою «великих» з огляду на своє нинішнє становище заробітків на

чужині зі швидким поверненням додому бодай хоч трішки заможнішими, у них ослабляється пильність і критичність мислення, внаслідок чого вони погоджуються фактично на будь-яку навіть найсумнівнішу роботу, сподіваючись, що зла доля їх омине. Залишається відкритим питання стосовно обізнаності громадськості загалом і потенційних жертв зокрема щодо існування проблеми торгівлі людьми в Україні. Це питання намагалися з'ясувати автори цієї статті під час вивчення громадської думки харків'ян у рамках дослідження, проведеного Інститутом вивчення проблем злочинності Академії правових наук України під керівництвом проф. В.Борисова та проф. В.Голіни.

В літературі громадську думку розглядають як оціночні судження різних соціальних груп населення, в яких виражено їх ставлення до найбільш значущих соціальних проблем [6, 9]. Вона відображає ставлення людей до сучасних злободенних проблем, що викликають у них підвищений інтерес чи занепокоєння за власну безпеку, і фіксує можливі варіанти вирішення цих негараздів. А тому опитування населення такого великого мегаполіса, яким є Харків, дозволить встановити загальні тенденції громадської думки із заданої проблеми, що мають місце у сучасному суспільстві.

В опитуванні щодо проблеми торгівлі людьми взяли участь 726 чоловік віком від 18 до 60 років, левова частка з яких (понад 60%) припадає на вік 18—29 років. Серед опитуваних 63,6% склали жінки і відповідно 36,4% — чоловіки. Незважаючи на різний освітній ценз і вид занять, із проблемою обізнані практично усі респонденти (92,8%). Для порівняння: за даними Т.Денисової (2000 р.) близько 85% опитуваних знали про торгівлю «живим товаром» [7, 182]. Це свідчить про інтенсивну актуалізацію проблеми серед населенням за останні роки. У загальних рисах опитувані вірно визначили сутність даного явища, назвали основні сфери застосування «робочої сили», найбільш привабливі з точки зору можливості заробітків країни, тощо. Як джерела такої поінформованості вони вказали наступне: телебачення — 52,9% опитуваних; преса — 35,1%; з розмов інших осіб — 6,2%; особисто знайомі з конкретними фактами виїзду на заробітки — 6,6%; декілька джерел одночасно — 28,1%; інші джерела — 0,4%. Отже, завдяки головним чином телебаченню та іншим електронним засобами масової інформації (далі — ЗМІ), зазначена проблема останнім часом набула достатнього громадського резонансу, навіть потіснивши на

другий план проблеми організованої злочинності, корупції, вбивств на замовлення.

Необхідно відмітити суперечливу роль ЗМІ у впливі на суспільну свідомість щодо розглядуваного явища. Донедавна вони часто публікували кон'юнктурні матеріали щодо начебто значного попиту на робочу силу в окремих європейських країнах, не зазначаючи джерел такої інформації, пропитували перспективність закордонних шлюбів, рекламували поодинокі факти вдалих заробітків, чим штучно викликали ажіотаж стосовно престижності і прибутковості закордонних заробітків. Лише останнім ЗМІ почали активну застережливу кампанію щодо фактів торгівлі людьми в Україні, причому ними робиться акцент на сенсаційній інформації емоційного характеру, що мало сприяє викриттю дійсних причин цього явища.

Незважаючи на сказане вище, не можна не відмітити і позитивних сторін у діяльності сучасних мас-медіа в аспекті профілактики работоргівлі. Так, останнім часом, завдяки широкому інформуванню громадськості, зі сторінок центральних і місцевих газет великих міст почали зникати оголошення із сумнівними пропозиціями про працевлаштування за кордоном. Однак подібні об'яви переміщуються в маленькі міста, районні центри, оскільки там молодь більш наївна і отримує менше достовірної інформації. Отже, сьогодні на засоби масової інформації покладається дуже важливе завдання — донести до свідомості кожної людини, яка потенційно може потрапити до тенет людоловів, достовірні відомості про дійсний стан справ у сфері протиправного «людинобізнесу».

Лише лічені одиниці з респондентів відповіли, що десь чули про існування в Україні державних програм, спрямованих на протидію торгівлі людьми. До речі, з моменту криміналізації діяння, пов'язаного із торгівлею людьми або іншою незаконною угодою щодо передачі людини, прийнято дві державні програми. Кабінет Міністрів України 25 вересня 1999 р. затвердив Програму по запобіганню торгівлі жінками в Україні. Це перший офіційний документ, що безпосередньо торкався протидії поширенню та боротьби саме з цим злом. Другим суттєвим кроком на шляху протидії торгівлі людьми стала Комплексна програма протидії торгівлі людьми в Україні на 2002—2005 роки, затверджена Кабінетом Міністрів України від 5 червня 2002 р. Зазначені документи вирізняє комплексність, масштабність, узгодженість дій багатьох виконавців

— міністерств і відомств, правоохоронних органів, громадських організацій тощо. Все це свідчить про досить серйозні наміри України щодо протидії поширенню торгівлі людьми, головне — знайти реальні кошти для виконання цих програм і забезпечити надійний контроль за їх упровадженням, оскільки інакше вони матимуть суто декларативний характер.

В ході дослідження було встановлено, що широка громадськість мало що знає про практичну діяльність державних і правоохоронних органів з приводу протидії торгівлі людьми. А це в свою чергу говорить як про певні недоліки інформаційного забезпечення населення, так і про низький рівень правового виховання громадян. Зокрема, багато респондентів не знали, що у Кримінальному кодексі України за торгівлю людьми передбачена кримінальна відповідальність у вигляді позбавлення волі терміном від 3 до 15 років залежно від кваліфікуючих ознак. Україна стала однією з небагатьох країн, котрі передбачили в своєму кримінальному законодавстві відповідальність за торгівлю людьми. Інші ж країни досить часто страждають через відсутність відповідної законодавчої бази для ефективної боротьби з цим злом, покладаючись на різноманітні законодавчі акти, що, як правило, спрямовані на боротьбу з проституцією. Так, наприклад, у США в даний час немає спеціального закону, який би передбачав кримінальну відповідальність за торгівлю людьми.

Цікавою виявилася думка респондентів щодо причини поширення явища, що розглядається. Абсолютна більшість опитаних відзначила, що серед причин, які породжують торгівлю людьми, на першому місці стоїть прагнення заробити гроші (72,7%) — як наслідок незадовільного стану економіки в країні, неможливості легально заробити кошти, достатні для гідного рівня життя. Близькою за змістом називалась і причина необхідності утримувати сім'ю. Проте серед можливих шляхів запобігання цим злочинам лише 36,4% відмітили поліпшення рівня життя. Певне протиріччя між вказаною причиною даного явища і можливим напрямком зусиль щодо його подолання свідчить про перебільшення в людській свідомості економічного фактора. Важко погодитися з усталеною думкою, що основними причинами поширення торгівлі людьми в Україні є економічна криза, низький рівень життя і високий рівень безробіття, інфляція, відсутність надії на майбутнє тощо. Вважаємо, що це основні фактори, які

полегшують торговцям вербування українських жінок (тобто умови), оскільки відомо, що багато регіонів світу є бідними, зі зруйнованою економікою, проте вони не стають головними постачальниками жінок для міжнародної індустрії сексу. В самій Україні багато жінок і їхніх сімей перебувають у межі бідності чи навіть за нею, однак вони не прагнуть до сумнівних заробітків за кордоном.

На наш погляд, основні причини торгівлі людьми полягають в іншому. По-перше, одна з причин криється в тому, що нині своєрідну «сексоманію» переживають майже всі столиці і великі міста Східної, Центральної та Західної Європи. Йдеться про Афіни, Стамбул, Берлін, Будапешт, Відень, Гамбург, Москву, Прагу, Ригу, Цюрих та ін.[8, 731]. Вар'єте, борделі, нічні стрептиз-клуби, еротичні шоу, мазохіські заваби, піп-шоу, топліс, секс-вистави з тваринами, масажні кабінети з інтимними послугами, казино з повіями, готелі з інтимним дозволям — все це свідчення того, що в світі завжди був і є попит на сексуальні послуги, причому особливий інтерес у «клієнтів» завжди викликали привабливі жінки слов'янської зовнішності. А коли існує попит — буде і пропозиція.

По-друге, розвиток світового промислового виробництва, сільського господарства вимагає великої кількості робочих рук. Кожний власник, залучаючи на своє виробництво дешеву робочу силу, дістає додатковий прибуток. При цьому, як відомо, іноземні робітники обходяться власникові набагато дешевше, ніж працівники зі своєї країни. Закордонні роботодавці досить чутко реагують на кон'юнктуру цього специфічного ринку живого товару і дістають переваги з бідності, безробіття, бажання потенційних жертв емігрувати. Тому торгівля людьми не існувала б без вербувальників, постачальників, сутенерів, покупців, які і самі нерідко є колишніми жертвами даного промислу.

По-третє, причина корениться у моральній деградації абсолютної більшості потенційних жертв (зрозуміло, йдеться про людей, зайнятих у секс-індустрії, порнобізнесі). Адже важко повірити, що молоді дівчата 16—23 років, без належної освіти і професії, знання іноземної мови, проте обов'язково з привабливою зовнішністю і відсутністю «комплексів» у спілкуванні із чоловіками, легко погоджуються на від'їзд за кордон із працевлаштування танцівницями у нічних клубах, моделями в фото-салонах і модельних агентствах, офіціантками, стрептизер-

ками, масажистками тощо, не здогадуються про характер послуг, які їм доведеться надавати. Тим більше, що значна частина потенційних жертв емігрує нелегальними шляхами. Разом з тим злочинці (вербувальники) рідко помиляються в оцінці моральних принципів дівчат. Так, кожні 14 з 20 українських дівчат, які займалися проституцією за кордоном, незважаючи на всі приниження і труднощі, що їм довелося пережити, знову збираються туди ж їхати і займатися тим же. Такому становищу сприяє і лояльне ставлення до проституції в цілому ряді зарубіжних країн.

По-четверте, не можна не назвати серед факторів розквіту торгівлі людьми і таку особистісну рису характеру, як користоловство, що властиве не лише винним, але й самим жертвам. Причому, на нашу думку, в своїй більшості йдеться про користь-споживання і користь-престиж [9, 85–86]. У першому випадку потерпілі намагаються забезпечити своє існування, виходячи із «середніх» стандартів референтної соціальної групи (одягатися, харчуватися, відпочивати не гірше за інших) тощо. Корисливі спонукання престижного характеру більш притаманні молодим дівчатам із завищеним рівнем запитів при відсутності легальних можливостей для їх задоволення. Не можна відкидати і користь-нужду.

По-п'яте, до чинників, що ведуть до існування і відтворення даного виду злочинності, належить також неналагодженість механізму взаємодопомоги між державами у боротьбі з торгівлею людьми, зокрема, при розслідуванні кримінальних справ. Так, по херсонській кримінальній справі, порушеній за ч. 2 ст. 124¹ КК України 1960 р., правоохоронні органи України звернулися до відповідних органів у Сербії із проханням посприяти розслідуванню кримінальної справи: надати Україні необхідну інформацію. Але наше прохання залишилося без відповіді. Проте відповідно до ст. 15 Міжнародної Конвенції про боротьбу з торгівлею людьми та експлуатацією проституції третіми особами 1950 р., учасниками якої є і Україна, і Сербія, держави вправі офіційно звертатися з проханнями про надання усієї необхідної інформації стосовно вчиненого злочину до іншої держави — учасниці даної Конвенції, на території якої сталося протиправне діяння. Таким чином, спираючись на положення Міжнародної Конвенції, українські правоохоронні органи вправі були розраховувати на таку допомогу із сербської сторони.

Про зазначені вище чинники ніхто з респондентів з якихось міркувань, як не дивно, не згадав. Проте як основні причини, які сприяють торгівлі людьми, опитуваними вказувалися інші чинники, що дозволяють зробити висновок про полімотивну природу даного злочину. Так, на думку 12,0% опитаних, причиною існування торгівлі людьми є пошук потерпілими романтики та пригод (таку відповідь розцінюємо як сарказм респондентів). Ще 11,6% вважають, що до істотних причин слід віднести бажання потерпілих укласти вигідний шлюб і отримати іноземне громадянство. Як бачимо, у прагненні виїзду співвітчизників на постійне місце проживання за кордон чітко вбачаються корисні інтереси. Бажання зробити кар'єру як причину поширення торгівлі людьми назвали 5,4% респондентів. Але кар'єристські прагнення мають дуже вузьку спрямованість і обмежуються головним чином сферою модельного та шоу-бізнесу. Мабуть, це пояснюється відсутністю в абсолютної більшості потенційних жертв будь-якої спеціальної підготовки, освіти. Це зрозуміло, адже висококваліфіковані працівники з пріоритетних галузей науки і техніки є затребуваними й у власній країні. Серед причин існування торгівлі людьми респонденти назвали також примус з боку третіх осіб, як-то: необхідність повернення цими особам боргів, бажання родичів, близьких позбавитися від «зайвого» їдока у сім'ї, примушення до заробітків тощо (12,0%). Безумовно, це досить слушне зауваження, яке заслуговує на окреме вивчення дослідників. Лише 0,4% вказали на недостатню поінформованість потенційних жертв про можливість захисту своїх прав від вербувальників, сутенерів та ін.

Певний інтерес становлять пропозиції опитуваних щодо запобігання злочинам, пов'язаним з торгівлею людьми. Зазначимо, що торгівля живим товаром стала серйозною загрозою безпеці багатьох держав. Тому сьогодні втручання є потрібним на всіх напрямках цього складного процесу, на що вказала більшість опитаних нами осіб. Втім, останні, як правило, віддають перевагу лише одному з можливих напрямів протидії як найбільш ефективному у подоланні цього явища. Так, 36,4% респондентів вказали першим за значущістю заходом запобігання — створення соціально-економічних умов гідного рівня життя потенційних жертв та їхніх родин в Україні. Значна увага серед запобіжних заходів повинна відводитися, на думку респондентів, поліпшенню інформаційно-роз'яснювальної роботи се-

ред населення щодо небезпеки торгівлі людьми. Потребує підвищення рівень правової і моральної культури громадян (26,9%). На посиленні кримінальної відповідальності за торгівлю людьми наполягали 8,7% респондентів; 6,6% назвали як пропозицію щодо протидії цим злочинам удосконалення законодавства. Вважаємо, що ці два показника слід об'єднати, оскільки вдосконалення кримінально-правових норм є нічим іншим, як одним з напрямів удосконалення законодавства в цілому. Значна робота із запобігання, на думку респондентів, повинна відводитися контролю з боку правоохоронних органів за фірмами, що займаються працевлаштуванням за кордоном, за шлюбними агентствами та окремими особами (8,3%). З опитуваних 7,0% зазначили, що слушною пропозицією слід визначити посилення паспортного і митного контролю; 0,8% — посилення роботи консульської служби по захисту громадян за кордоном. Налагодити співпрацю з іноземними правоохоронними органами у справі боротьби з торгівлею людьми пропонували 2,1% опитаних. Лише дуже незначний відсоток рес-

пондентів вказали на створення міжнародних центрів допомоги жертвам від цього виду злочинів як міру запобігання повторній віктимності. Окремо опитувані звернули увагу на такі заходи запобігання торгівлі людьми, як боротьба з проституцією і сутенерством у межах України (0,4%). Не могли визначитися із пропозиціями 12,0%.

Вивчення громадської думки — важливий аспект роботи під час дослідження будь-якого соціального явища, особливо негативного. Пізнання уявлень людей про природу, масштаби, джерела тощо чи іншого протиправного прояву людської діяльності шляхом застосування соціологічних методів дослідження, зокрема опитування, сприяє найбільш повній оцінці того явища, з яким доведеться боротися. Крім того, ознайомлення зі ступенем обізнаності людей щодо певної проблеми, у нашому випадку торгівлі людьми, — це перший етап у її вивчення, а в подальшому — надійний спосіб активізації громадської думки як вагомого фактору у справі запобігання тому явищу, з яким зіштовхнулося суспільство на рубежі століть.

Використана література:

1. Гарольд Хонжу Кох. Глобальна проблема торгівлі людьми: розірвати хибне коло «торгівлі жінками й дітьми в міжнародній секс-індустрії» / Зб. мат. з питань боротьби з торгівлею жінками та дітьми. Книга 1. — Київ, 2000. — С. 63—70.
2. Стрельцов Е.Л., Семеновта А.Н. Некоторые аспекты проблемы торговли женщинами / Злочини проти особистої волі людини: Зб. мат. міжнар. наук.-практич. семінару (Харків, 19—20 вересня 2000 р.). — Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. — С. 184—194.
3. Кокін А.В. Попередити біле рабство // Урядовий кур'єр. — 1998. — 2 лип.
4. Запобігання контрабанди жінок з України: українська інформаційна компанія. Міжнародна Організація з Міграції. — К.: 1998. — 140 с.
5. Тюрін А.В. Соціалізація та життєві установки старшокласниць // Вісник Університету внутрішніх справ. Спеціальний випуск: Боротьба з торгівлею жінками: проблема вдосконалення законодавства та завдання органів внутрішніх справ України. — Харків, 1999. — С. 87—92.
6. Осовский В.Л. Проблема идентификации общественного мнения // Социс. — 1999. — № 10. — С. 7—16.
7. Денисова Т.А. Торговля женщинами и детьми с целью их сексуальной эксплуатации: исследование в Украине // Злочини проти особистої волі людини: Зб. мат. міжнар. наук.-практич. семінару (Харків 19—20 вересня 2000 р.). — Харків: Книжкове видавництво «Лествиця Марії», 2002. — С. 179—184.
8. Нелегальна міграція та торгівля жінками у міжнародно-правовому контексті (у двох книгах). Книга перша. Частина 2. — К.: Ін-т держави і права ім.В.М.Корецького НАН України, Київський ун-т права, Національна академія внутрішніх справ України, 2001. — 1012 с.
9. Миненок М.Г., Миненок Д.М. Корысть. Криминологические и уголовно-правовые проблемы. — СПб.: Юридический центр Пресс, 2001. — 367 с.